

Sündik ja narr

Pildikesi 16. sajandi teise poole Tallinna raeprotokollidest

Inna Põltsam-Jürjo*

Aine

Eesti keskaja ja varauusaja alguse visuaalkultuurist on säilinud vaid nappe fragmente, sootuks vähe on alles jäänud ja teada kohalike kunstnike või meistrite töid ja teoseid. Seda suurem põhjus on tähelepanu pöörata kunsti alal profaanide tegevusele, näiteks raekirjutajate ja -sekretäride joonistustele ja kritseldustele asjaajamisdokumentides. Tallinnast on juba keskajast säilinud linnaametnike joonistusi,¹ ent oluliselt rohkem leidub neid 16. sajandi teise poole, samuti 17. sajandi materjalides. Keskajal on kirjutajate kritseldused sageli tehtud teksti täienduseks, et osutada ja esile tõsta olulisi sisulisi aspekte. Vähe leidub joonistusi, mis on puhas autori meelevald ja fantaasia, samuti ei kujutata peaaegu üldse inimest. Seevastu varauusaja algul tõuseb just inimene Tallinna raekirjutajate kõige tähtsamaks kujutamisobjektiks.

16. sajandi Tallinna linnaametnikest on kõige silmapaistvam joonistaja kahtlemata Cordt (Cunradt, Conradus) Dellingshusen (Dellinckhusen). Peaasjalikult raeprotokollidest võib leida arvukalt tema kritseldusi, sealhulgas oskuslikke ja päris heal tasemel joonistusi.² Tollased üheks raamatuks kokku köidetud raeprotokollid kujutavad endast järjestikuseid lühikokkuvõtteid raeistungitel arutatust ja otsustatust. Vaieldamatult oli Dellingshusenil tavalisest rohkem kunstiannet ning joonistamine oli talle oluline eneseväljendus. Iseküsimus on, miks pidi üks tollane linnaametnik oma joonistamiskirge rahuldama just rae asjaajamisdokumentides. Kusjuures need polnud kaugeltki ainult peened vinjetid või muud süütud kritseldused, vaid Dellingshusen joonistas vabalt ja sundimatult ka napilt rõivastatud prouasid ning groteskseid lõustu. Kõige muu hulgas annab see tunnistust suhtumisest raeprotokollidesse, silmanähtavalt pidas Dellingshusen neid suuresti privaatseteks dokumentideks, mis ei olnud määratud sattuma võõraste silme alla. Viimasele lisab kinnitust tõsiasi, et märkimisväärses osas on tema koostatud protokollid halva käekirja ja krüptilise lühendamisstiili tõttu asjasse pühendamatu peaaegu loetamatud või lihtsalt arusaamatud. Kohati näib, nagu kasutanuks Dellingshusen raeprotokolle isiklike märkmete tarbeks, näiteks leiab sealt ilmselgelt mehe enda huvidest lähtunud ülestähendusi ebatavaliste ilmastikuolude ja atmosfäärinähtuste, aga ka Pirita kloostris asutajate kohta.³ Viimase puhul toetus Dellingshusen baltisaksa ajaloolase Paul Johanseni arvates rae kätte sattunud ja hiljem kaduma läinud Pirita kloostris kroonikale, kust ta vahendas informatsiooni omakorda kroonik Balthasar Russowile.⁴ Tõsi on, et võrreldes teiste Eesti linnadega nautis Tallinn Rootsi võimu all hoopis suuremat autonoomiat ja sõltumatust ning riigibürokraatia rae asjaajamis-

* Inna Põltsam-Jürjo (1969), PhD, Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste instituut, Ajaloo, arheoloogia ja kunstiajaloo keskus, vanemteadur, inna.jurjo@tlu.ee

¹ Vt. J. Kreem. Linnaametnik joonistab. Sulejoonistused Tallinna rae keskaegsetes arveraamatutes. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2009.

² Kümmeakond C. Dellingshuseni kritseldust on avaldatud Enn Küngi värskes monograafias, vt. E. Küng. Mercuriuse ja Marsi vahel. Hansalinn Tallinn Rootsi riigi haardes 1561–1632. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2022.

³ Vt. Tallinna Linnaarhiiv (=TLA), 230.1.Ab17, l. 275.

⁴ P. Johansen. Balthasar Russow als Humanist und Geschichtsschreiber. Köln etc.: Böhlau, 1996, lk. 55.

Sündik Cordt Dellingshuseni kriitseldusi Tallinna rae protokolliraamatutest, u 1570–1603.

dokumentide vastu huvi ei tundnud. Dellingshuseni arvukatest veidratest joonistustest Tallinna raad probleemi ei teinud. Seda näitab juba tõsiasi, et mees oli raesekretäri ja sündiku ametis lausa mitu aastakümnet, loobumata selle aja jooksul kriitseldamisest.

Dellingshuseni sirgelduste seast tõusevad esile mõningad kindlad teemad, näiteks naised, võõramaalased, sõjamehed, loomad ja fantaasiaelukad, samuti satiirilised või grotesksed kujutised. Ta joonistas üliharva täisfiguuri, üldjuhul ikka ainult pea või büsti. Valdavalt on tegu päris väikeste kriitseldustega, mis „ärkavad ellu“ alles tugevas suurenduses. Seda rohkem paneb imestama, kuidas ta suutis miniatuursetele joonistustele anda selge iseloomu ja eripära, tuua esile põnevaid detaile.

Silmatorkavalt palju leidub Dellingshusenil pilte narridest. Ilmselt polnud see juhuslik, vaid tegu oli talle miskipärast olulise kujundi ning nähtusega laiemalt. Väärib märkimist, et tollest ajast ei ole ei Tallinnast ega ka mujalt Eestist narride kohta säilinud eriti mingeid kirjalikke teateid või visuaalseid kujutisi. See sunnib arvama, et keskaja Liivimaal polnud narr kultuuriliselt niisama oluline, nagu ta oli Lääne-Euroopas. Samas oli narril kanda keskne roll tollastel vastlapidustustel ehk -karnevalidel, mida peeti hoogsalt ka siinmail.⁵ Nõnda võib siiski eeldada, et narr ei olnud keskaja Liivimaalgi vähe tuntud tegelane ja karakter.

Järgnev kirjutus võtab lähema vaatluse alla Cordt Dellingshuseni joonistatud narrid ning nendest tõukuvalt narrid keskaja ja varauusaja alguse Tallinnas. Intrigeeriv on küsimus: kas Dellingshusenit ajendas kriitseldama pelgalt isiklik huvi narride vastu või peegeldus tema kiindumuses mingi üldisem, ajastuomane või hoopis kohaspetsiifiline tendents? Ehk kas ja mil viisil seostuvad Dellingshuseni joonistatud narrid nende kajastumisega Tallinna tollastes rahvakommetes, visuaalkultuuris ja vaimses miljöös? Sellest tulenevalt on eesmärgiks koguda andmeid linnas leidunud narrikujutistest, samuti narri mainimise kohta kirjalikes allikates. Lühidalt öeldes on alljärgnevalt vaatluse all narri „jäljed“ keskaja lõpu ning varauusaja alguse Tallinnas.

⁵ Vt. lähemalt: A. Mänd. Pidustused keskaegse Liivimaa linnades 1350–1550. Tallinna Linnaarhiivi toimetised nr. 7. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk. 100–182.

Narri küütlev kuju

Cordt Dellingshuseni narrihuvi ja -piltide uurimisel on laiema konteksti tundmine paratamatult vajalik ning see eeldab muu hulgas põgusat pilguheitu narrile kui nähtusele kesk- ja varauusaja Euroopa kultuuris. Tollal oli narr tuntud ja tunnustatud suurus nii teoloogias, peokultuuris, kujutavas kunstis kui ka kirjanduses ja näitekunstis. Nimelt seetõttu on tegu keerulise, isepalgelise, mitmetähendusliku, paradokse täis nähtusega, mis on pakkunud teadushuvi nii eri maade ajaloolastele, semiootikutele kui ka kultuuri-, kunsti- ja kirjandusteadlastele. Uurimusi on narrist kirjutatud lugematul hulgal, eriti palju on ilmunud 1980.–1990. aastatest alates.⁶ Eesti ajalookirjutuses on narriteemat puudutatud peaaesjalikult seoses keskaja pidustustega.⁷

Pühakirjale toetudes defineerisid keskaja teoloogid narri ja narrust vastavalt 52. psalmis (teise numeratsiooni järgi 53.) väljendatule: *Dixit insipiens in corde suo: non est deus* (e. k. Narr ütleb oma südames: „Jumalat ei ole!“). Sõna „narr“ (ld. *insipiens*; ka *stultus*) märgitseb piibli kontekstis isikut, kes ei tunnista Jumalat. *Insipiens*’i kui patuse jumalasalgaja n.-ö. teoloogilise portree koostas 13. sajandil Aquino Thomas ning see mõjutas ka narri ikonograafiat.⁸ Illustratsioonid kõnealuse psalmi juurde panid aluse narri kunstis kujutamise traditsioonile. Narr kui jumalasalgaja seisib lähedal saatanale.⁹ Hiliskeskaja kunstis pandi kokku ka narr ja surm, sest mõlemad esindasid *vanitas*’t, s. o. maiste asjade tühisust ja kõige kaduvust, surma kujutati vahel isegi narrikostüümis.¹⁰

Narr oli äratuntav juba ainsast pilgust temale, polnud vahet, kas tegu oli kunsti või reaalse eluga. Keskajal kujunes välja narri stereotüüp koos talle iseloomulike, ent aja jooksul kergelt varieerunud sümbolitega.¹¹ 13. sajandi illustratsioonidel kujutati narri sageli suure ja sassis juuksepehmakaga ja paljapäi või siis kiilaks pügatuna ja pealae ümber jäetud juuksepeärjaga. 14. sajandist ilmus narri peakattena kapuuts, esialgu ühe, sageli naeruväärselt pika sopiga. Aja jooksul kujunes sellest kahe (või enama) sopiga müts. Peagi ilmusid narri peakattele juba eeslikõrvad ja 15. sajandil lisandus pealaele kukehari. Kui eeslikõrvad sümboliseerisid rumalust, siis kukehari kiimalisust. Nii narri müts kui ka rõivad ja jalanõud said külge kulused. Meelega ekstsentrilise peakatte ülesandeks oli tavaliste inimeste hulgast silma paista, samuti karikeriti ja vastanduti sellega lihtsale mungakapuutsile. Narril oli iseloomulik rõivastus, enamasti olid tal seljas värvikirevad, eriti *mi-parti*¹² stiilis rõivad. Kõik kokku andis tulemuseks silmatorkava ja groteskse väljanägemise, mis pidi muu hulgas andma tunnistust, et narr on süüdi edevuse patus. Kojanarrid võisid kanda tavapärasest õukonnarõivastust, mida kaunistasid isanda vapivärvid. Näiteks Saksa ordu kõrgmeisteri narr kandis 15. sajandi algul valget rüüd,

⁶ Hea lühiülevaade historiograafiast vt. J. Mohrland. Die Frau zwischen Narr und Tod. Untersuchungen zu einem Motiv der frühneuzeitlichen Bildpublizistik. Karlsruher Schriften der Kunstgeschichte. Bd. 8. Berlin: LIT Verlag, 2013, lk. 9–16.

⁷ Vt. A. Mänd. Pidustused keskaegse Liivimaa linnades 1350–1550, lk. 115–123.

⁸ H. Hundsichler. Die „Narren“– Semiotik und das „wirkliche Leben“. – Die Mächte der Dinge. Symbolische Kommunikation und kulturelles Handeln. A. Hartmann, P. Höher, C. Cantouw etc. (Hrsg.) Münster, New York etc.: Waxmann, 2011, lk. 361.

⁹ H. Hundsichler. Die Semiotik des „Narren“ im Dienst der religiösen Didaxe. – Gottes Werk und Adams Beitrag. Formen der Interaktion zwischen Mensch und Gott im Mittelalter. T. Honegger, H. Huber-Rebenich, V. Leppin (Hrsg.). Berlin: De Gruyter, 2014, lk. 408–409.

¹⁰ J. Mohrland. Die Frau zwischen Narr und Tod, lk. 179, 256.

¹¹ Vt. selle kohta lähemalt nt. J. Heer. Vom Mummenschanz zum Machttheater. Europäische Festkultur im Mittelalter. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1986, lk. 164–171; V. Darkevič. Narodnaja kul'tura srednevekov'ja. Moskva: Nauka, 1988, lk. 152–157; H. Hundsichler. Die „Narren“– Semiotik und das „wirkliche Leben“, lk. 361–362; H. Hundsichler. Die Semiotik des „Narren“ im Dienst der religiösen Didaxe, lk. 404–408; J. Mohrland. Die Frau zwischen Narr und Tod, lk. 182–210.

¹² S. o. rõivaste jaotamine vertikaal-, horisontaal- või diagonaaljoont mööda kaheks, värvilt ja isegi vormilt erinevaks osaks.

n.-ö. ametitunnusena aga veel kuljustega nn. narrivööd.¹³ Samas on narri kujutatud ka paljana või paljastamas mõnda kehaosa, hiliskeskajal leidub kujutisi narrist koos alasti naisterahvaga.¹⁴ Kunstis lisasid narrile grotesksust paljastatud hambad, suust välja aetud keel, juhm või himur näoilme, ebaloomulikud žestid. Narri kõige tuntum atribuut on *marotte* ehk narripea või portree kepi otsas. See kujunes välja malakast või nuiast, mis oli algselt narri juurde kuuluv ese. *Marotte* pidi näitama, et narr armastab ja imetleb vaid iseennast ning pole võimeline ei ligimesearmastuseks ega armasta ka Jumalat. Kindlasti mõjutas narri kujutamise traditsioon kunstis reaalseste narride väljanägemist ning vastupidi.

Keskaja lõpul ja varauusaja algul puhkes õitsele nn. narrikirjandus kui satiiri eriline vorm.¹⁵ Narrikirjanduse läbilöögiteos oli Sebastian Branti „Narrilaev“ (1494),¹⁶ mille illustratsioonid tegi suures osas noor Albrecht Dürer. Branti kirjatööd peetakse nn. narri-didaktika kulminatsiooniks nii sõnas kui ka pildis.¹⁷ „Narrilaev“ sai kiiresti väga populaarseks, kusjuures oluline kaal selles oli kindlasti rohketele naljakatele illustratsioonidel. Branti teost anti välja mitmes kordustrukis ning see vallandas tõelise narrikirjanduse laine, järgemööda ilmusid Rotterdami Erasmuse, Thomas Murneri, Johann Geiler von Kaysersbergi, Hans Sachs'i ja teiste teosed.¹⁸ Narrikirjandus kritiseeris levinud inimlikke pahesid, ent võis ka, ehkki ainult narrimaski varjus, rünnata kriitikaga sotsiaalseid ja poliitilisi probleeme ja puudusi. Thomas Murner viis narrid isegi konfessionidevahelise võitluse lahinguväljale, pildudes teravaid kriitikanooli Martin Lutheri aadressil 1522. aastal ilmunud teoses „Suurest Lutheri-narrist“.¹⁹ Keskaja ja varauusaja populaarsetest kirjanduslikest tegelastest esindasid narre muuseas Till Eulenspiegel ja Hanswurst (Hans Wurst).

Narr ei olnud kesk- ja varauusajal mitte lihtsalt kirjanduslik karakter, fiktiivne tegelane, vaid sellena tegutsesid päris inimesed päris elus. Narriks olemine võis olla elukutse, töö, kutsumus või lühiajaline lõbustus. Narrina leiba teeninu kuulus üldjuhul marginaalsesse ühiskonnagrüppi, nagu ka kerjused, vigased, ümberhulkujad, vagabundid jt.²⁰ Mõnel kojanarril siiski õnnestus saavutada hinnatud positsioon ja lugupidamine. Narr oma vanimas tähenduses märgitses ilmselt vaimse või kehalise puudega inimest.²¹ Kui 13. ja 14. sajandi vahetusel läks meeleolu pidada koja- ehk õuenarre, siis tavatseti just taolisi isikuid õukonda narriks võtta. Neid inimesi arvati naljakaks sellisena, nagu nad olid. Hullust peeti keskajal muuseas Jumala märgiks, osutuseks väljavalitusele. Kuid õukond tundis ka teistsuguseid narre – sõnaosavaid ja teravmeelseid. Kojanarril oli eriline õigus kritiseerida ja pilgata isegi oma isandat. Narr pidi olema isandale peegliks, et viimasel oleks võimalus end kõrvalt näha ja hinnata. Hiliskeskajal peeti narre peaaegu igas suures aadlimajapidamises, samuti oli ametis linnanarre.²²

¹³ H. Boockmann. *Spielleute und Gaukler in den Rechnungen des Deutschordens-Hochmeisters. – Feste und Feiern im Mittelalter.* D. Altenburg, J. Jarnut, H.-H. Steinhoff (Hrsg.). Sigmaringen: Thoebecke, 1991, lk. 223.

¹⁴ Vt. J. Mohrland. *Die Frau zwischen Narr und Tod*, lk. 9.

¹⁵ Vt. nt. *Der Narr in der deutschen Literatur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit.* Jean Schillinger (Hrsg.). Bern, Berlin etc.: Peter Lang, 2009.

¹⁶ S. Brant. *Das Narrenschiff.* Basel, 1494.

¹⁷ H. Hundsichler. „Die Narren“ – Semiotik und das „wirkliche Leben“, lk. 362.

¹⁸ Vt. D. Erasmus Roterodamus. *Moriae Encomium sive Stultiae Laus.* Paris, 1511; T. Murner. *Narrenbeschworung.* Straßburg, 1512; J. Geiler von Kaysersberg. *Nauicula siue speculum fatuorum.* Strasbourg, 1511; H. Sachs. *Narrenschneiden.* 1534.

¹⁹ T. Murner. *Von dem großen Lutherischen Narren.* Straßburg: Grieninger, 1522. Vrd. J. Schillinger. *Narr und Narrheit in der konfessionellen Polemik.* Thomas Murners *Großer Lutherischer Narr – Der Narr in der deutschen Literatur im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit.* J. Schillinger (Hrsg.). Bern, Berlin etc.: Peter Lang, 2009, lk. 83–102.

²⁰ R. Johannsmeier. *Spielmann, Schalk und Scharlatan. Die Welt als Karneval: Volkskultur im späten Mittelalter.* Hamburg: Rowohlt, 1984, lk. 206–214.

²¹ Vt. J. Grimm und W. Grimm. *Deutsches Wörterbuch.* Bd. 7. Leipzig: S. Hirzel Verlag, 1889, v. 354–367.

²² J. Heers. *Vom Mummenschanz zum Machttheater. Europäische Festkultur im Mittelalter.* Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1986, lk. 177–181; V. Darkevič. *Narodnaja kul'tura srednevekov'ja*, lk. 155; vrd. W. Mezger. *Hofnarren im Mittelalter. Vom tieferen Sinn eines seltsamen Amtes.* Konstanz: Universitätsverlag, 1981.

Narr oli keskajal rea pidustuste ja vaatemängude lahutamatu osaline ja mootor.²³ Iseäranis vastlakarnevalil olid nad kesksed tegelaskujud, üldse oli vastlaperiood tuntud kui narride valitsemisaeg. Narride osavõtul toimunud pidustusi oli tegelikult tunduvalt rohkem. Näiteks peeti narride pidu süütalastepäeval, Issanda ümberlõikamise päeval, kolmekuningapäeval, kui nimetada vaid mõnda.²⁴ Narri võimuses oli midagi, mida jäikade seisuspiiridega ühiskonnas vajati ja ihaldati, nimelt näha korra ja väärtuste pahupidi, pea peale pööramist, see tähendas privilegeeritud seisuste alandamist – küll rangelt piiratud ajaks – naeruleks ja pilkeobjektiks. Nõnda nagu narr pilkas ja heitis nalja teiste üle, nii tuli tal taluda publiku naeru tema enda üle – see võis olla toores ja halastamatu naer. Reeglipäraselt vallandunud nali ja naer kõikjal ja kõige üle pidi aitama leevendada sotsiaalseid pingeid. Narripidude lõbustused ülendasid ja ülistasid arutuid ja meeletuid, nendel võidutses narr targa üle. Muuseas on perspektiivi muutmine ning käibetõdede küsitavaks tegemine levinud võte nn. narrikirjanduses: näidatakse, kuidas maailma silmis narr olnu osutub targaks ja peaaegu pühakuks, ent varem targana ja arukana näinu paljastatakse tegelikkuses kui tõeline narr ja jumalasalgaja. Keskajal jõudsid narrid pidutsema, tantsima, vaatemänge pakkuma, veiderdama ja muidu irriteerima isegi pühakotta ning keskaja kirik pidi taluma, kuidas seda narripidudel moonutati ja labastati.²⁵ Tollasest Euroopast on teada erilisi narriühinguid, mille tegevuse tähtsaim tulemus olid narripeod. Selletaoliste organisatsioonide õitseajaks jäi 15. sajandisse ning need koondasid alamvaimulikke, (kohtu)ametnikke, üliõpilasi jt., ent leidis ka kõrgest seisusest liikmetega narriühinguid.²⁶

Päriselu, s. o. laadaplatside, linnaväljakute, õukondade, karnevalide narr esindas keskaja kultuuri seda osa, kuhu kuulusid satiir ja paroodia, jäme nali ja irvhambalikkus, ning millel ei olnud mingit õilist või lunastusõpetuslikku eesmärki, vaid mis nautis ja imetles iseennast just sellisena, nagu ta parajasti oli. Narre ja narrust on parimagi tahtmise juures võimatu kindlatesse raamidesse suruda ja ammendavalt kirjeldada, liiga palju on selles eri tahke ja variatsioone, mis pakuvad lõputul hulgal tõlgendusvõimalusi.

Narrid Tallinnas

Kui sündik Dellingshuseni käe alt pärineb joonistustena lausa mitukümmend narrikujutist, siis Tallinnas päriselt tegutsenud narridest või nende kajastumisest kirjalikus pärandis ja visuaalkultuuris on teada kordi vähem. Otsides narri „jälgi“ keskaja lõpu ning varauusaja alguse Tallinnas, ei saa tähelepanuta jätta terminoloogilist aspekti. Nimelt oli sõnal „narr“ mitu sünonüümi, näiteks on saksa keeles sisult samatähenduslik *Tor* (e. k. tola), samuti *Geck* (e. k. keku), *Gaukler* (e. k. akrobaat).²⁷ Need sõnad märgitsesid lõbustajat ka laiemas tähenduses, s. o. narri, veiderdajat, žonglööri, akrobaati, silmamoondajat jms. Tallinna keskaegsetes alamsaksakeelsetes tekstides esinevad *geren*, *gaukler*, *geck* – kõiki neid tuleb käsitada kui elukutselisi meelelahutajaid, sh. narre. Keskajal ei olnud ka moosekant, alamsaksa *spelman*, *spellude* (ld. *joculatores*; *ioculator* „naljamees“) üksnes pillimängija, vaid ühendas endas mit-

²³ Vrd. W. Mezger. *Narrenidee und Fastnachtsbrauch. Studien zum Fortleben des Mittelalters in der europäischen Festkultur*. Konstanz: Universitätsverlag, 1991; D.-R. Moser. *Fastnacht – Fasching – Karneval. Das Fest den „Verkehrten Welt“*. Graz, Wien, Köln: Verlag Styria, 1986.

²⁴ J. Heers. *Vom Mummenschanz zum Machttheater Europäische Festkultur im Mittelalter*, lk. 123.

²⁵ J. Heers. *Vom Mummenschanz zum Machttheater. Europäische Festkultur im Mittelalter*, lk. 202–215; vrd. J. Le Goff. *Keskaja Euroopa kultuur*. Tallinn: Kupar, 2000, lk. 496.

²⁶ V. Darkevič. *Narodnaja kul'tura srednevekov'ja*, lk. 160–161; J. Heers. *Vom Mummenschanz zum Machttheater Europäische Festkultur im Mittelalter*, lk. 232–242.

²⁷ Vt. J. Grimm und W. Grimm. *Deutsches Wörterbuch*. Bd. 4, I, 1. Leipzig: S. Hirzel Verlag, 1878, v. 1914–1923; Bd. 7, v. 354–367; Bd. 11, I, 1. Leipzig: S. Hirzel Verlag, 1935, v. 392–397; vrd. H. Hundsbichler. *Die „Narren“ – Semiotik und das „wirkliche Leben“*, lk. 359.

meid muid oskusi, nagu laulja, näitleja, kehaväänaja, veiderdaja, silmamoondaja omi.²⁸

Narri kui nähtuse ja elukutse töid Eestisse saksa sisserändajad keskajal, tarvilikud sõnadki jõudsid eesti keelde saksa laenudena. Kahtlemata oli linnal oluline roll narri tutvustamisel Eesti põlisrahvale, impulsid lähtusid seejuures mitte ainult ilmalikust, vaid ka kirikukultuurist. Varasemad kirjalikud jäädvustused pärinevad ootuspäraselt vaimulikest tekstidest, nii leidub sõna „narr“ (*hulluth Narrit*) teadaolevalt esimest korda Tallinna Püha Vaimu kiriku abipastori Georg Mülleri 1603. aasta jutluse käsikirjas.²⁹ Trükisõnas kohtab seda kõige varem Joachim Rossihniuse 1632. aasta teoses „Evangeeliumid ja epistlid“, kus esinevad „narr“ ja „jekk“ (*jeckit ninck nahrit*).³⁰ 1667. aasta trükises on Christoph Blume tõlkinud saksa *Spott* (e. k. pilkealune) eesti keelde kui „narr“, millega viimane sattus kohe parajasse seltskonda: „[– – –] *ei Kurrat, Nahr ningk Surm* [– – –]“.³¹ Tähelepanuväärne on, et hiljemalt trükipiibli ilmumisest 18. sajandil kinnistus kirikukeeles narri vasteks „jõle“.³² Piiblitõlke kanoniseeriv mõju oli tugev. Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamatuski on narri vasteteks *jõle* ja *kekk*, mille tänapäevane eesti keel on niisuguses tähenduses unustanud, küll aga on oma sisu säilitanud varausajast peale ilmalikku traditsiooni tõrjutud „narr“.³³

Üks varasemaid teateid professionaalse narri kohta Tallinnas pärineb rae arveraamatu 1372. aasta sissekandest, mille järgi raekojas vastlapeol esinenud narrile-veiderdajale maksti 3,5 veeringut.³⁴ 1447. aastal on raad samuti tasunud narrile esinemise eest vastlapeol.³⁵ 1439 kandis Tallinna raad oma kuludesse 6 kuldnat, mis läks ordumeistri teenistuses olnud muusikutele ja narrile esinemise eest maaisanda külaskäigu puhul korraldatud võoruspeol. 1452. aastal sai Liivimaa ordumeistri narr Tallinna raelt tasu samal põhjusel.³⁶ Nendest teadetest nähtub, et Saksa ordu kõrgmeistri eeskujul pidas narri oma teenistuses ka Liivimaa ordumeister.³⁷ Tallinnas kandsid mitmekülgse meelelahutuse eest hoolt rae palgal olnud moosekandid (*spellude*).³⁸ Aegajalt sattus linna teenistust otsivaid rändtruppe näitlejate, moosekantide, akrobaatide ja muidu veiderdajatega. Kroonik Balthasar Russow kirjeldab Itaaliast pärit köietantsijate ja akrobaatide (*flegers vnde wuenderlicke Goeckelers*) pakutud imetabast vaatamängu Tallinnas 1547. aastal.³⁹

Kirjalikud allikad räägivad küll narride esinemisest Tallinna rae pidudel, ent narriks maskeerimisest vastlakarnevalil need sama hästi kui vaikivad. Ometi peeti vastlapidu igati suurejoonelisel, selle juurde kuulus ka maskeeritult linnas ringi jooksmine ja sõitmine ning muud lõbustused.⁴⁰ Keskaja Liivimaa kirjalikes allikates on mainitud enese maskeerimist nn.

²⁸ R. Johannsmeier. Spielmann, Schalk und Scharlatan, lk. 7; vrd. A. Mänd. Pidustused keskaegse Liivimaa linnades 1350–1550, lk. 155–156.

²⁹ VAKK ehk Eesti vana kirjakeele korpus (<https://doi:10.15155/TY.0005>), Müller, 1603, l. 9 (16.09.1603).

³⁰ VAKK (<https://doi:10.15155/TY.0005>), Rossihnius, 1632, lk. 92. „Narr“ (*Nar; Narrix sahnut*) on ka Heinrich Stahli 1649. aasta Leyen Spiegel'is, vt. VAKK (<https://doi:10.15155/TY.0005>), Stahl, 1649, lk. 601, 618.

³¹ VAKK (<https://doi:10.15155/TY.0005>), Blume, 1667, lk. 142.

³² See, kas sellisel sõnakasutusel oli juba varasem traditsioon ning millised täpsemalt olid tollaste tõlkijate kaalutlused, oleks juba omaette huvitav uurimisteema.

³³ F. J. Wiedemann. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaft, 1869, v. 177, 287, 717.

³⁴ Tallinna wanimad linna arweraamatud / Die ältesten Kämmererbücher der Stadt Reval 1363–1374. Koost. O. Greiffenhagen. Tallinn: Ühiselu, 1927, lk. 31: *Item 3 1/2 verdince den gerenden, de dar speleden to dem Vastelavende op deme rathus.*

³⁵ Kämmererbuch der Stadt Reval (= KBR). R. Vogelsang (Hrsg.). 2 Halbbände. Köln, Wien: Böhlau, 1976, nr. 697: *.../ vnde dem goeklere 2 lichte gulden.*

³⁶ KBR, nr. 397: *Item 6 gulden gegeben des mesters spelluden und gecke; nr. 896: Item noch zineme gecke gegeben twe lichte guldene.*

³⁷ H. Boockmann. Spielleute und Gaukler in den Rechnungen des Deutschordens-Hochmeisters, lk. 223.

³⁸ Vt. L. Kotter. Muusikud Tallinna rae kolmes arveraamatus (1432–1533). – Vana-Tallinn 1991, nr. I (V), lk. 71–77.

³⁹ B. Russow. Chronica der Prouintz Lyffland. Barth: A. Seitner, 1584, lk. 27p.

⁴⁰ Vt. B. Russow. Chronica der Prouintz Lyffland, lk. 34p; TLA, 230.1.Bs1, fol. 53.

hirmutavaks kuradiks (*schoduvcl*), seda tehti eriti vastlate ajal, kuid mitte ainult, tõenäoliselt joosti *schoduvcl* ina ringi ka jõulude ajal, nagu on teada paljude Saksa linnade kohta.⁴¹ 1428. aasta Riia kirikukogu otsustes mainitakse *schoduvcl* ite tungimist kirikusse ja jumalateenistuse segamist.⁴² Kirik oli keskaja Euroopas just narride esinemislava nn. narripühadel.⁴³ *Schoduvcl* iks maskeerimist ei tuntud ainult keskaja Liivimaal, vaid ka mujal saksa kultuuriruumis. Saksa allikates mainitakse neid tegutsemas koos vastlanarridega.⁴⁴ Vastlaaega enne suurt paastu käsitati keskajal kui Saatana valitsemise all olevat ajahetke, ent samavõrra oli tegu narride valitsemisajaga, mis lõppes sümboliseeritult tuhkapäevaga. Anu Mänd osutab Riia mustpeade vastlariituaalide võimalikule seosele narridega. Nimelt pakub ta, et vastlate väljaviimise protsessioonil kaevude ümber tantsimise tava võis tuleneda saksa ruumis levinud uskumusest, et kaevust ronivad välja vastlanarrid.⁴⁵ Taolise rituaaliga püüti takistada uute narride sündimist kaevust, kui vastlaaeg oli läbi saanud. Pole küll põhjust kahelda, et Tallinnas ja teisteski keskaja Liivimaa linnades maskeeriti end pidustuste, iseäranis vastlate ajaks narriks. Tõsi küll, reformatsiooni järel asusid raed mitmeid rahvalikke peekombeid, sh. enda maskeerimist keelustama,⁴⁶ kuid vanad tavad olid visad kaduma. Vastlate ajal tavatseti muu hulgas etendada vastlanäidendeid, ent Tallinnast on nende kohta vähe teada. Kirjalikult fikseeritud on 1541. aasta vastlate ajal toimunud Burkard Waldise näidendi „Tähendamissõna kadunud pojast“ esitamine.⁴⁷ Tegu on tüüpilise piibliainelise moralistliku näidendiga, milles mainitakse ka narre ja narrust, kuid sisulist rolli nad ei kanna.

Keskaja narripidude kontekstis väärib tähelepanu ka Gullan Gerwaldi interpretatsioon maikrahvi valimistest Tallinnas, sellele juhib tähelepanu Anu Mänd oma monograafias.⁴⁸ Nimelt

Narr. Raidkivi fragment.
Foto: Viivi Ahonen.
TLM Fn 9288:34

⁴¹ Vt. ülevaadet A. Mänd. *Pidustused keskaegse Liivimaa linnades 1350–1550*, lk. 165, 168–171.

⁴² *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 7: 1423 mai – 1449 mai. H. von Hildebrand (Hrsg.). Riga, Moskau: J. Deubner, 1881, nr. 690 § 11.

⁴³ Vt. J. Heers. *Vom Mummenschanz zum Machttheater. Europäische Festkultur im Mittelalter*, lk. 202–215; V. Darkevič. *Narodnaja kul'tura srednevekov'ja*, lk. 161–167.

⁴⁴ Vt. nt. S. Kinser. *Why is Carnival so wild? – Carnival and the Carnavalesque. The Fool, the Reformer, the Wildman, and Others in Early Modern Theatre*. K. Eisenbichler, W. Hüsker (Eds.). Amsterdam-Atlanta: Editions Rodopi B. V., 1999, lk. 81.

⁴⁵ Vt. A. Mänd. *Pidustused keskaegse Liivimaa linnades 1350–1550*, lk. 121.

⁴⁶ Vrd. I. Põltsam. *Reformatsiooni mõju argielule Liivimaal*. – *Tuna* 2003, nr. 3, lk. 19.

⁴⁷ Vt. *Balti kirjakuultuuri ajalugu*. Kd. 1. (Koost. L. Lukas). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021, lk. 119, 222. Burkard Waldis oli frantsiskaani munk Riias, asus toetama luterlust, sai linnakodanikuks ja asus tinavalaja ametisse. Hiljem õppis Wittenbergis Lutheri juures ja sai Saksamaal kirikuõpetajaks. Waldise „Kadunud poeg“ on ainus keskaja Liivimaalt säilinud nn. vastlanäidendi tekst.

⁴⁸ G. Gerward. *Majgrevefesten. En kulturhistorisk analys*. Stockholm: Carlssons, 1996, lk. 120; vrd. A. Mänd. *Pidustused keskaegse Liivimaa linnades 1350–1550*, lk. 237–238.

leiab Gerwald, et maikrahvipeo uhkete rongkäikudega parodeeriti aadlike eluviisi, maikrahv oli tema arvates aga vastlanarriga võrreldav pilkekuju. Mänd tema seisukohaga ei nõustu, osutades, et maikrahv oli Tallinna jaoks tähtis sümbol ning selle rolli täitmine oli auasi.⁴⁹ Samas kirjeldab Jacques Heer mõnel pool Euroopas peetud narripidustusi, mida korraldasid isegi kõrgest seisusest isikute (või nende juhitud või toetatud) ühingud ning millel polnud otsest negatiivset tähendust, vaid need olid suunatud lihtsalt lõbustustele, naljale, vaate- ja fantaasiamängule.⁵⁰

Visuaalseid kujutisi narridest on keskaja ja varauusaja alguse Tallinnast säilinud vähe, palju rohkem ei leidu ka allikateid selliste kunagisest olemasolust. Tuntud on tänapäeval Tallinna dominiiklaste kloostris eksponeeritud keskaegne raidkivifragment, millel on näha iseloomulikus kahe sopiga ja kuljustega kaunistatud mütsis ning hambaid paljastavat, ammuli suuga narri.⁵¹ Selle kunstiteose algne asukoht on teadmata. Kauga aega polnud kõnealuse raidkivi kõrvale teisi samaväärseid visuaalseid kujutisi panna, alles 2018. aastal Jahu tänava arheoloogilistel kaevamistel Tallinnas välja tulnud erakordne hiliskeskaegne leiumaterjal tõi põnevat lisa. Nimelt tuli välja katke heal tasemel teostatud klaasimaalingust, millel on kujutatud vilepilli ja trummi mängivat narri iseloomulikus, s. o. eeslikõrvade ja kukeharjaga peakattes.⁵² Haruldase leiuga seoses kerkib kohe üles küsimus: kas näiteks sellised võisid ehk välja näha keskaja Tallinna moosekandid? Jahu tänavalt on leitud veel peaaegu tervikuna säilinud keraamiline plaat, millel on armastajapaaridele lisaks kujutatud laua all joogikannu kõrval vedelevat narri, käes lusikas ja kauss.⁵³ Tõenäoliselt on plaat valminud 15. sajandi algul kusagil Kesk-Reini aladel, võibolla Mainzis,⁵⁴ ja usutavasti oli see eksponeeritud mõne tallinlase kodus, kust see aga juba sama sajandi lõpul sattus prügi hulka.

Musitseeriv narr. Jahu tänava arheoloogilistel väljakaevamistel Tallinnas leitud klaasimaalingu fragment, mis pärineb ilmselt 15. sajandist. Foto: Jaana Ratas

Narrikujutis 15. sajandi alguskümnenditest pärit keraamilisel plaadil. Leitud Jahu tänava arheoloogilistel väljakaevamistel Tallinnas. Foto: Jaana Ratas

⁴⁹ A. Mänd. Pidustused keskaegse Liivimaa linnades 1350–1550, lk. 238.

⁵⁰ J. Heers. Vom Mummenschanz zum Machttheater. Europäische Festkultur im Mittelalter, lk. 232–242.

⁵¹ TLM: 7720 RMT.

⁵² AI 7909: 1247.

⁵³ AI 7909: 11587.

⁵⁴ Erki Russowi suuline kommentaar.

Narrikuju kaunistas Niguliste kiriku seieritega ajanäitajat, nimelt on maalikunstnik Michel Sittow 1518. aastal nikerdanud ja värvinud selle kella tarvis kaks kuju, millest ühte kirjeldatakse kirikuvõõrmündrite arveraamatus kui keelt suust välja ajavat (*dat de tungen vt steket*).⁵⁵ Ilmselgelt osutab see narrile. Teistest kella kaunistanud kujudest on mainitud veel Püha Hieronymost, kuud ja surma. Narri ja surma kooskujutamine oli hiliskeskaja kunstile iseloomulik, ning kella kaunistusena tuletasid mõlemad meelde maiste asjade ja aja kaduvust. Paraku midagi lähemat nende hävinud kujude kohta teada ei ole.

Hullus ja narrus seisid keskajal teineteisele sedavõrd lähedal, et olid praktiliselt sünonüümid. Nõdrameelseid käsitati kui nn. loomulikke narre. Saksi õiguspeegli 14. sajandi algusest pärineva Heidelbergi käsikirja illustratsioonil on näiteks hullumeelset inimest kujutatud narri väljanägemisega ja -rüü. ⁵⁶ Tallinnas kehtinud Lübecki linnaõiguse 1282. aasta koodeksis ei kasutata mõistuse kaotanud isiku kohta sõna „narr“, ⁵⁷ ent ajastule omane suhtumine tuleb ilmsiks rae arveraamatus, kus esineb *dorenkaste* ehk „narrikartser“ vaimuhaigete inimeste paigutamiseks. 1435. aasta sissekande järgi asus see väljaspool linnamüüri, ⁵⁸ teada on veel, et sellel olid ees raudtrellid. ⁵⁹ 1551. aastal kavatseti ehitada vaimuhaigetele uus kartser Uue seegi juurde. ⁶⁰ Vaimuhaigetele rajatud spetsiaalsetest ehitistest on teada paljudest Euroopa linnadest, elutingimused olid nendes kõike muud kui head ja meeldivad. ⁶¹

Võrdlusobjektina võib narri kohata isegi normatiivses allikas. Nimelt räägitakse Tallinna sepasellide vennaskonna põhikirjas joomisega liialdanud ja ohjeldamatult käitunud kaaslastest kui narrist, kelle korralekutsumiseks tuli ta panna kannu õllega tünni alla istuma seniks, kuni taltus. Põhjenduseks märgiti, et parem, kui narr on aheldatud, kui et ta oma narruse teoks teeb. ⁶² Hoolimata narride kohta leiduvate andmete kesisusest, lubab eri fragmentide kokkusobitamine vähemasti aimata kunagist tõelist pilti. Kõik osutab, et narr oli keskajal ja varausaja algul Tallinnas selgelt kohal ja nähtav – linnaruumis ja koduses miljöös, pidu- ja argipäeval, tõelikul ja näilikul kujul.

Cordt Dellingshusen – Tallinna rae sündik ja sekretär

On üsna lootusetu püüda teada saada, miks oli narr tallinlase Cordt Dellingshuseni jaoks oluline tegelaskuju või millest tema narrihuvi algas ja toitus. Niisugune info oli liiga isiklik, et jõuda ametlikesse dokumentidesse, ent tema mälestusi ja päevikuid – kui selliseid üldse oli –, niisamuti erakirjavahetust ei ole säilinud. Teadmised Cordt Dellingshuseni taustast ja elukäigust, olgu neid kui tahes vähe ja fragmentaarseid, on õigupoolest ainus teave, millele toetus saab vähemalt püüda mingeid oletusi teha. 16. sajandi teisel poolel oli Dellingshusenite puhul tegu juba põlise Tallinna suurkaupmeeste perekonnaga, ⁶³ kust pärines ka raehärrasid:

⁵⁵ A. Mänd. Kirikukellad keskaegses Tallinnas. – Tuna 2016, nr. 3, lk. 53.

⁵⁶ Vt. E. von Repgow. Heidelberger Sachsenspiegel (<https://doi.org/10.11588/diglit.85>), Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. ger. 164, l. 13r.

⁵⁷ Vt. Lübecki õiguse Tallinna koodeks 1282. Der Revaler Kodex des Lübschen Rechts. Tiina Kala (tlk.). Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1998, § 133: /.../ van ereme sinne komen is.

⁵⁸ P. Johansen, H. v. zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. Köln, Wien: Böhlau, 1973, lk. 277.

⁵⁹ TLA, 230.1.Ba1, fol. 3: 6 tralge yser tom dullkasten.

⁶⁰ P. Johansen, H. v. zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval, lk. 277.

⁶¹ Vt. J. Heers. Vom Mummenschanz zum Machttheater. Europäische Festkultur im Mittelalter, lk. 170.

⁶² Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. E. Pabst (Hrsg.). Bd. I. Reval 1873, 380. TLA, 190.2.556, fol. 5p: ..., wente datt is betere, datt en dore is gebunden, den datt he sin dorheit vullenbringe.

⁶³ 1479 kuulus Tallinna Mustpeade vennaskonda ning 1483 linnakodanike hulka sündik Dellingshuseni vanaisa Hinrik Dellingshusen, 1508–1511 oli ta Suurgildi oldermann, vt. I. Leimus, R. Loodus. A. Mänd *etc.* Tallinna Suurgild ja gildimaja. Tallinn: Eesti Ajaloomuseum, 2011, lk. 22; Tallinna kodanikkuderaamat / Das Revaler

ca. 1525–1536 kuulus raadi Cord (Corth) ning ca. 1539–1546 Hinrich Dellingshusen.⁶⁴ Tulevane „raekritseldaja“ Cordt Dellingshusen sündis Tallinnas 1527. aastal,⁶⁵ tema kaupmehest ja raehärrast majanduslikult heal järjel isa kandis pojaga sama nime. Dellingshusen *sen.* suri juba 1536. aasta kevadel, temast jäi maha abikaasa Magdalena – raehärra Euert Hesselsi tütar – alaealiste lastega. Sünnimine Tallinna kodanikkonna eliidi hulka tähendas Cordtile kahtlemata häid väljavaateid tulevikuks.

Sünnilinnas omandas Cordt Dellingshusen arvestatava alushariduse, et jätkata õpinguid juba mõnes Euroopa ülikoolis. Tallinnas võis ta õpetust saada nii Joachim Waltheri kui ka Hermann Gronau käe all. Mõlemad koolmeistrid olid Wittenbergi ülikoolis õppinud mehed, nendest Gronau promoveeriti 1532. aastal kunstide magistriks.⁶⁶ Walther ja Gronau seisid Tallinna linnakooli uuendamise eest humanistlike haridusideede vaimus,⁶⁷ nende töö vilju sai rohkemal või vähemal määral maitsta ka Cordt. Võrreldes varase haridusteedega on mehe ülikooliõpingud dokumenteeritud ja konkreetselt dateeritavad: 11. juulil 1543. aastal immatrikuleeriti *Conradus Dellinckhusen* koos oma venna *Euerhardus*'ega Rostocki ülikooli, mis oli juba 15. sajandist liivimaalaste eelistatuim kõrgeim õppeasutus.⁶⁸ Ajal, mil vennad Rostocki jõudsid, oli tegu värskest protestantliku ülikooliga, kus 1542. aastal algasid ümberkorraldused, et taastada vahepeal mõnaperioodi sattunud õppeasutuse varasemat kuulsust.⁶⁹ Vendade Dellingshusenite õpiajal leidis Rostocki ülikooli rektorite ja õppejõudude hulgas tolle aja nimekaid teadlasi, nagu Konrad Pegel, Johannes Bronkhorst, Johannes Strubbe, Adam Tratziger. Väärib märkimist, et kaks viimati nimetatut olid juristid, kes tegutsesid ka sündikuna, Strubbe Rostockis ja Lübeckis, Tratziger Rostockis ja Hamburgis. Väga tõenäoliselt oli tulevane Tallinna sündik Cordt käinud viimati nimetatute loengutes teadmisi kogumas.

Pärast tudeerimist Rostockis jätkus Dellingshusenite haridustee Wittenbergi ülikoolis, kuhu mõlemad vennad immatrikuleeriti 1549. aasta 20. detsembril.⁷⁰ Võrdlemisi noor, alles 1502. aastal asutatud ülikool oli mõeldud koolitama juriste, teolooge ja arste. Lutheri reformatsioon muutis Wittenbergi tähtsaks ja ülimalt populaarseks keskuseks. Sinna mindi, et kuulata kõnelemas ja õpetamas Lutherit ning teisi suuri reformaatoreid ja õpetlasi. Liivimaa noormeestele muutus studiumi läbimisel Rostocki kõrval populaarseks just Wittenbergi ülikool, seal õppida oli kohati lausa auasi.⁷¹

Kas Wittenbergi ülikooli minekuks said vennad Dellingshusenid innustust ja toetust perekonnalt, on omaette huvitav küsimus. Nimelt õppis Tallinna rae stipendiumi toel Wittenbergis ning oli nii Martin Lutheri kui ka Philipp Melanchthoni õpilane tulevane Oleviste kiriku pastor Petrus von Halle. Viimane oli lähedane tuttav ja mõnda aega isegi kaubapartner Hinrik Dellingshusenile,⁷² kes teadaolevalt oli Cordti onu ning pärast isa surma 1536. aastal tähtis meessoost sugulane ja ilmselt ka üks eestkostjatest. Niisamuti oli Petrus õpipüüdluste toetaja

► Bürgerbuch 1409–1624. O. Greiffenhagen (toim.). Tallinn: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, 1932, lk. 33.

⁶⁴ F. G. v. Bunge. Die Revaler Rathslinie. Reval: Verlag von Franz Kluge, 1874, lk. 40, 59, 60.

⁶⁵ Vt. TLA, 230.1.Ab31, lk. 272.

⁶⁶ J. Kivimäe. Reformatsioon, humanism ja kooliuuendus Tallinnas 16. sajandi algupoolel. – Kirik, keel ja kool. Haridusideed varauusaegsel Eesti- ja Liivimaa. Koost. P. Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2021, lk. 49.

⁶⁷ Vt. J. Kivimäe. Reformatsioon, humanism ja kooliuuendus Tallinnas, lk. 46–52.

⁶⁸ Vt. andmebaas „Matrikelportal Rostock“ <http://matrikel.uni-rostock.de/id/100016637> (vaadatud 22.07.2022); H. J. Böthführ arvab vääralt, et Cordt ja Eberhardt olid Heinrich Dellingshuseni pojad, vt. H. J. Böthführ. Die Livländer auf auswärtigen Universitäten in vergangenen Jahrhunderten. Riga: Buchdruckerei von W. F. Häcker, 1884, lk. 56.

⁶⁹ Vt. O. Krabbe. Die Universität Rostock im fünfzehnten und sechzehnten Jahrhundert. Bd. II. Rostock, Schwerin: Stiller'sche Hofbuchhandlung, 1854, lk. 305–484.

⁷⁰ H. J. Böthführ. Die Livländer auf auswärtigen Universitäten in vergangenen Jahrhunderten, lk. 145.

⁷¹ Vt. J. Kivimäe. Melanchthon ja Liivimaa. – Reformatsioon – tõlked ja tõlgendused. Koost. P. Lotman. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2019, lk. 125.

⁷² J. Kivimäe. Melanchthon ja Liivimaa, lk. 135.

eeldatavasti Cordtigi õpetanud koolmeister Joachim Walther. On väga võimalik, et Petrus von Halle õpingukogemus ja perekond Dellingshusenitele jagatud muljed Wittenbergist mõjutasid Cordti ja Euerti valikuid. Lutherit ennast vennad enam õpetamas ei näinud, selleks jõudsid nad Wittenbergi kolm aastat liiga hilja, kuid kreeka keele professori Philipp Melanchthoni loenguid said nad küll kuulamas käia. Cordti puhul näib seda kinnitavat tema keeltehuvi ning mitmekeelsus, nimelt leidub tema kirjapandu hulgas nii ladina-, kreeka-, heebrea-, rootsi-, eesti- kui ka venekeelseid sõnu, lauseid või tekste, sh. tsitaate antiikautoritelt (nt. Homeroselt, Horatiuselt). Rostockis ja Wittenbergis said Dellingshusenid kokku puutuda oma aja suurte õpetlastega, tutvuda uute moodsate teadmiste ja ideedega, lugeda käsikirjalisi ja trükitud teoseid. Tallinna tagasi jõudnud vennad olid mitmekülgsetel haritud mehed, kelle ülikooliõpingud jäid umbes kümne aasta pikkusesse ajavahemikku. Lisaks tudeerimisele oli ülikooliaeg kahtlemata tähtis maailma tundmaõppimise, silmaringi avardamise ja elukogemuste omandamise seisukohalt.

Hiljemalt 1553. aastal olid Cordt ja Euert Tallinnas ning võtsid osa mustpeade vastlajootudest.⁷³ Cordti osalemine vennaskonna tegevuses jäi põgusaks, 1554. aasta vastlapeol valiti ta küll naiste ja neidude tantsitajaks (*denser*),⁷⁴ ent sama aasta jõulujootudel teda enam kohal ei olnud. Just sama aasta kevadel müüdi Cordt Dellingshusen vanema pärijatele jäänud kaks väikest maja Niguliste ja Kullassepa tänava nurgal;⁷⁵ selle info valguses on tõenäoline, et Cordt noorem valmistus suureks elumuutuseks – abieluks. Kui mustpeade hulka astusid vennad Dellingshusenid koos, siis edasine elutee kulges neil ise radu, siiski kuulumine linna eliiti ja hea haridus tagasid mõlemale kindlustatud ja privilegeeritud elu ning võimalused edukaks karjääriks. Euert Dellingshusen esineb 1562. aasta vastlapidustuste ajal Suurgildi liikmete nimekirjas,⁷⁶ ehk selleks ajaks oli tegu oma äri sisse seadnud suurkaupmehega. Cordt võeti aga 1560. aastal rae teenistusse, esialgu abisündikuna, hiljem juba sündiku ja raesekretärina.⁷⁷ Sündik andis raele õigusalast nõu, tänu juriidilisele haridusele ja erialateadmistele oli tal linnas tähtis positsioon. Cordt Dellingshuseni eelkäija oli 1545. aastast kõnealust ametit pidanud Jost Clodt, kes oli õppinud Wittenbergi ja Marburgi ülikoolis.⁷⁸ Clodti juhtimisel osalesid Tallinna saadikud 1558. aastal Liivimaa maapäeval Volmaris ning toetasid Venemaaga rahu sõlmimist.⁷⁹ Clodti, kes tegi tähelepanuväärset karjääri nii Gotthard Kettleri kui ka Poola kuninga teenistuses, nimetati juba 1560. aastal endiseks Tallinna sündikuks.⁸⁰ Tema lahkumine vabastas Cordt Dellingshusenile tee sündikuametisse.

Andmed Cordt Dellingshuseni karjääri kohta on mõneti vastuolulised. Ajalookirjutuses käibiva info kohaselt sai temast sündik 1567. aastal, olles eelnevalt olnud seitse aastat abisündik.⁸¹ Samas pärineb 1588. aastast üks Tallinna rae dokument, mille järgi oli Cordt Dellingshusen olnud 26 aastat sündik ja 17 aastat raesekretär.⁸² Raad võlgnes talle teenistuse eest 3023 riigitaalrit. Sündikuna teenis ta, nagu ka tema eelkäija Jost Clodt, 200 taalrit aastas. Kõnealuse dokumendi põhjal pidi Dellingshusen sündikuametis alustama 1562. aastal ning raesekretärina 1571. aastal. Seevastu rae protokolliraamatu 1603. aasta sissekande järgi oli ta selleks ajaks olnud sündik 44 (s. o. alates 1559) ja raesekretär 33 aastat (s. o. alates 1570).⁸³ Tõsi on, et esimesed Cordti käega tehtud tekstiproovid ja kritseldused ilmuvad raeprotokollidesse 1570. aasta

⁷³ TLA, 87.1.21a, fol. 188p, 373.

⁷⁴ TLA, 87.1.21a, fol. 90.

⁷⁵ L. Tiik. Väljavõtteid Tallinna vanemaist kinnisturaamatuid. Käsikiri Tallinna Linnaarhiivis, kinnistu nr. 344.

⁷⁶ TLA, 191.2.15, fol. 542. Hiljem tõusis ta ka Suurgildi oldermanniks.

⁷⁷ F. G. v. Bunge. Die Revaler Rathslinie, lk. 67, 90, 102.

⁷⁸ Tallinna ajalugu. II kd. Peatoimetaja T. Kala. Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2019, lk. 151.

⁷⁹ Tallinna ajalugu II, lk. 191.

⁸⁰ F. G. v. Bunge. Die Revaler Rathslinie, lk. 87.

⁸¹ Vt. F. G. v. Bunge. Die Revaler Rathslinie, lk. 67, 90, 102; vrd. P. Johansen. Balthasar Rüssow als Humanist und Geschichtsschreiber, lk. 247.

⁸² TLA, 230.1.I.-1186/a.

⁸³ Vt. TLA, 230.1.Ab31, l. 272.

lõpul. Cordt Dellingshuseni pikast ametiajast on jäänud raearhiivi ulatuslik dokumentatsioon: ainuüksi tema käega kirjutatud protokolliraamatuid leidub tänapäeval Tallinna Linnaarhiivis umbes paarkümmend, rääkimata kirjavahetusest, varainventaridest jms. Võimalik, et ebakõla Dellingshuseni sündikuametis oldud aastate kokkuarvamises oli mingil viisil seotud 16. sajandi teisel poolel toimunud arengutega, nimelt muutus sündik varauusajal palgalisest ametnikust raeliikmeks ning kujunes bürgermeistrite järel tähtsuselt järgmiseks isikuks rae koosseisus.⁸⁴

Sündik Cordt Dellingshuseni kritseldusi Tallinna rae protokolliraamatutest, u. 1570–1603.

⁸⁴ Vt. F. G. v. Bunge. Die Revaler Rathslinie, lk. 45–46.

Cordt Dellingshusen oli Tallinnas kahtlemata silmapaistev ja mõjukas isik, auväärne linnaametnik, kellele raad usaldas vastutusrikkaid ülesandeid. Näiteks 1569. aasta kevadel oli ta rae saadikuna läbirääkimistel Rakveres, kus aadlikud Johann Taube ja Elert Kruse soovitasid linnal Moskoviidi võimu alla minna. Dellingshuseni vahendatud info põhjal kirjutas sündmusest pikalt ja põhjalikult Balthasar Russow.⁸⁵ Kroonika vahendab muu hulgas Dellingshuseni isiklikku kogemust: „Laua ääres teesklesid nad sõbralikkust, andes härra sündikule suurt au ja tiitleid [– –].“⁸⁶ Sama aasta suvel käis Dellingshusen Tallinna rae ühe esindajana Johan III kroonimispidustustel Uppsalas, lisaks kohtuti kuningaga aruteluks mitme teema, sh. Tallinna truudusvande andmise üle ka Stockholmis.⁸⁷ Linna esindaja kohuseid pidi Dellingshusen täitma pidevalt. Näiteks osales ta koos Johann Mülleriga 1572. aasta kevadel hansapäeval Lübeckis ning kinnitas seal Tallinna soovi olla Hansa Liidu liige.⁸⁸ 1584. aastal käis Dellingshusen rae delegatsiooni koosseisus Rootsi kuninga ees.⁸⁹ Igal juhul oli tema puhul tegu mitte ainult haritud, vaid ka ilma ja inimesi näinud mehega.

Isiklikust elust on teada vähe. Ilmselt oli Cordt Dellingshusen kaks korda abielus ning esimesest kooselust sündis tütar Margareta.⁹⁰ Cordti teine abikaasa oli Agneta Bredtholt, raehärra Caspar Bredtholti tütar, neil sündis kolm poega: Caspar(us), Cordt, Eberhardt.⁹¹ Tähelepanu väärib nimede edasikandumine perekonnas: vanim poeg sai nime ema isa, keskmine isa (ja isaisa) ning noorim isapoolse onu järgi. Dellingshuseni varanduslik seis pidi olema piisavalt hea, et mitte tunda puudust rae välja maksmata jäänud palgast paljude aastate vältel. Rohkem kui varanduslik seis oleks käesoleva teema seisukohast huvipakkuv Cordti raamatukogu, ent selle kohta pole õnnestunud infot leida. Cordt Dellingshusen suri 21. juuli 1603. aastal, väidetavalt 76 aasta vanuses.⁹² Väärib tähelepanu, et Dellingshuseni vanim poeg käis nii ülikooli valides kui ka ametilt isa järgedes: 1587. aastal immatrikuleeriti Caspar Rostocki ülikooli, 1590 sai temast Tallinna raesekretäri adjunkt ning 1603. aastast rae- ja alamkohtusekretär.⁹³ Austusavaldusena ja pühendusega isale „Cunrado Dellingshausio, Syndico Reipub. Reualiensium“ ilmus 1586. aastal Hamburgis Caspar Dellingshuseni akadeemiline kirjutis „De Beneficiis Oratio“.⁹⁴

Dellingshuseni narrid

Narr on Cordt Dellingshuseni arvukatest kritseldustest kindlasti üks intrigeerivamaid motiive. On raske öelda, kas see sai talle oluliseks juba noores eas, igatahes kokkupuutumiseks elukutseliste või ka fiktiivsete narridega polnud tal vaja just ülemäära pingutada. Kostümeeritud narre sai ta näha Liivimaal ja Saksamaal, nii neid, kes professionaalina oma igapäevast leiba teenisid, kui ka selliseid, kes narrikostüümi ainult vastlapidude ja -rongkäikude või muude

⁸⁵ B. Russow. *Chronica der Prouintz Lyffland*. Barth: A. Seitner, 1584, lk. 63–67p.

⁸⁶ B. Russow. *Chronica der Prouintz Lyffland*. Rostock: A. Ferber 1578, lk. 114p: [– –] *dem Heren Syndico grothe ehre vnde Titel gegeben* [– –]. Väärib märkimist, et see lause leidub ainult Russowi kroonika 1578. aasta väljaandes, 1584. aasta omas see puudub.

⁸⁷ E. Küng. *Mercuriuse ja Marsi vahel*. Hansalinn Tallinn Rootsi riigi haardes 1561–1632, lk. 55.

⁸⁸ E. Küng. *Mercuriuse ja Marsi vahel*, lk. 259.

⁸⁹ TLA, 230.1.I.-1185/a. Ta sai kuninga korraldusel kulude katteks 60 taalrit nagu teisedki delegatsiooni liikmed.

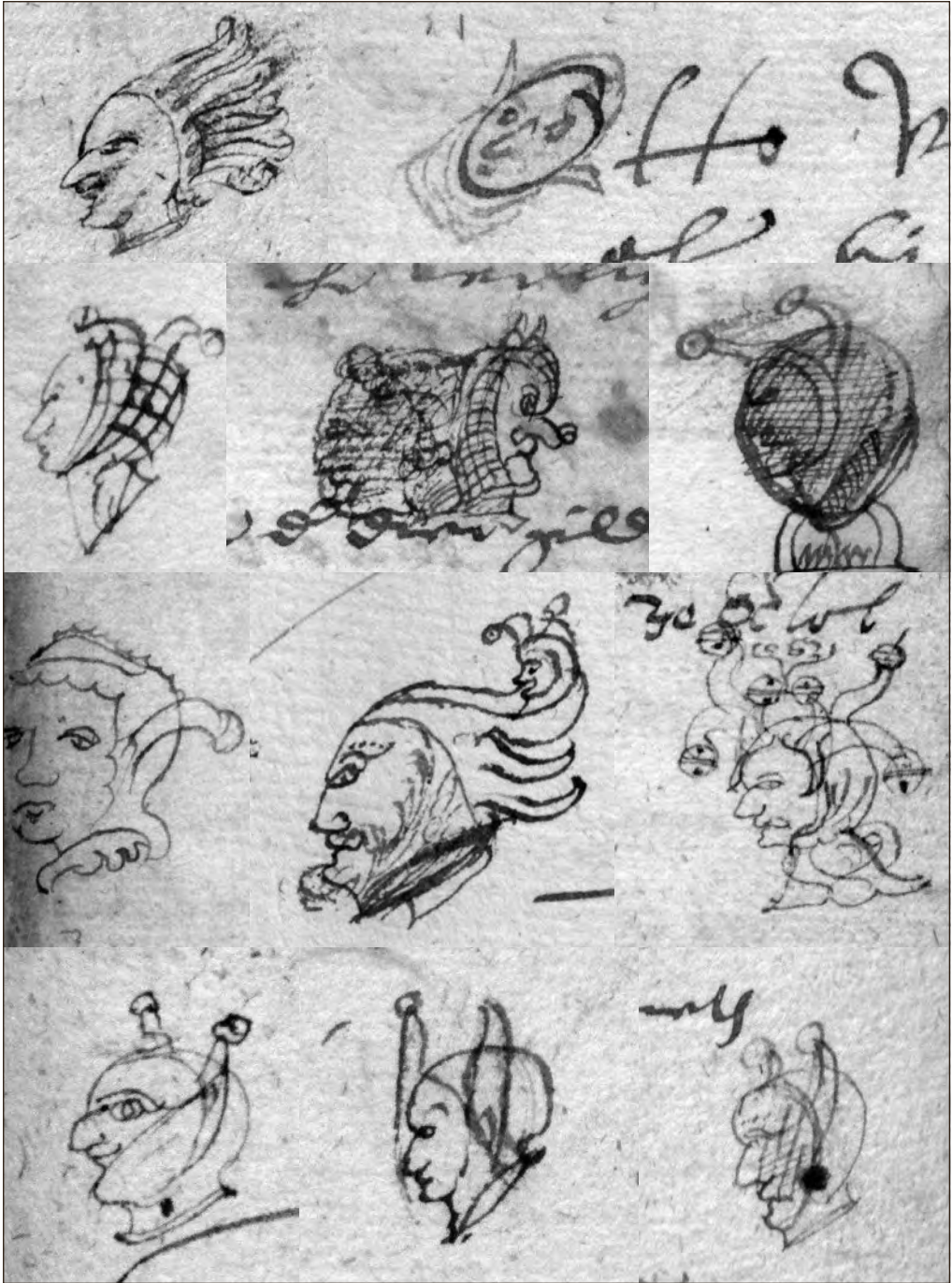
⁹⁰ Vt. <https://www.geni.com/people/Conrad-Cord-Dellingshausen/6000000022778367679> (vaadatud 29.07.2022).

⁹¹ TLA, 230.1.Ab31, l. 153.

⁹² Vt. TLA, 230.1.Ab31, l. 272. Tema surmaajaks on vanemas historiograafias pakutud ka 1598, tuginevalt 17. sajandi rae valimis- ja ametiraamatu infole. Seal leidub nimelt väärinfo, et 1598. aastal sai õndsas Cordt Dellingshuseni asemel sündikuks varasem abisündik ja raesekretär Bernhard Herbers, kelle adjunkt oli Caspar Dellingshusen. Teise käekirjaga on seda väidet siiski korrigeeritud ja märgitud, et Herbers oli kuni surmani abisündik, Conrad Dellingshusen elas aga veel 1603. aastal, vt. F. G. v. Bunge. *Die Revaler Rathslinie*, lk. 102.

⁹³ Vt. andmebaas „Matrikelportal Rostock“ <http://matrikel.uni-rostock.de/id/100039998> (vaadatud 22.07.2022); F. G. v. Bunge. *Die Revaler Rathslinie*, lk. 76, 77, 90.

⁹⁴ Caspar Dellingshausen [Casparis Dellingshausii Revaliensis Livoni]. *De beneficiis per Iesu Christi resurrectionem generi humano exhibitis*. Hamburg: H. Binder, 1586. Trükkis osutab, et Caspar tudeeris ka Helmstedti ülikoolis.

Valik Cordt Dellingshuseni narripilte Tallinna rae protokolliraamatutest, u. 1570–1603.

sääraste lõbustuste ajaks selga tõmbasid. Oli ju narr tolle aja meelelahutuse ja pidustustega lahutamatu seotud personaaz. Lõpuks pole välistatud seegi, et noor Dellingshusen ka ise, näiteks mõnel vastlakarnevalil narriks maskeerituna kaasa löi.

Tõsi küll, allikalist kinnitust Cordti kokkupuutumisele narridega on keeruline leida. Kõige varem ja Dellingshusenile ruumiliselt kõige lähemale lubavad kirjalikud teated positsioneer

rida Thomas Murneri 1519. aastal ilmunud narrikirjanduse hulka kuuluva teose „Geuchmat“.⁹⁵ Raamat kanti 1535. aastal surnud Lambert Robergi varaloendisse asukohas raehärra Cordt Dellingshuseni ait Nunne tänaval.⁹⁶ See annab väikese tõenäosuse, et teos võis sattuda noore Cordti silma alla, jõudes näiteks ajutiselt Dellingshusenite majapidamisse hoiule. Pole paraku teada, kas tulevase sündiku isakodu raamatute hulgas leidus näiteks Sebastian Branti võrratute illustatsioonidega teost. Aga kui mitte enne, siis ülikooliõpingute ajal oli tal kahtlemata võimalus end narrikirjandusega kurssi viia. Iseseisva elu peal olles sai ta varanduslikult heal järjel mehena raamatuid tellida ja osta juba oma soovi ja tahtmise järgi. Samas ei saa välistada, et suurem huvi narride vastu tekkis Cordtil alles hilises eas. Väärib märkimist, et narrikirjanduse tuntuim autor Sebastian Brant oli hariduselt jurist, ametilt raesündik ja -kirjutaja,⁹⁷ täpselt nagu Dellingshusengi, nõnda tuleb kõne alla ka ametikoha mõju spetsiifilise narrihuvi kujunemisel.

Dellingshuseni kritselduste puhul narrist ei ole tegu ühe kindla kujutisega, mida autor kogu aeg uuesti ja uuesti joonistas, vaid kõik need eristuvad üksteisest. Huvipakkuv, ehkki raskesti vastata küsimus on, kui palju on autor kasutanud erinevad visuaalseid eeskujusid ning mil määral toetunud kritseldades enda fantaasiale. Juba ainuüksi raearhiivist võis Cordt leida mitmesugust kirjandust, mis osaliselt reformatsiooni ja Liivimaa sõja tagajärjel – iseäranis klosterraaamatukogudest – oli linna valdusesse jõudnud. Pole võimatu, et mõne autoriga oli selle hulgas esindatud ka narrikirjandus. Raeistungeid protokollides ning sinna juurde kritseldades võis Dellingshusenil kas käsikirjadest, trükistest või kunstiteostelt pärit narrikujutisi lausa vahetult silme ees olla. Ometi on konkreetsete eeskujude kindlakstegemine rohkem kui keeruline. Huvitav oleks muidugi teada, kas näiteks Niguliste kiriku seierkella kaunistanud narr ka tema kritseldustes kajastub.

Kujundina oli narr sündik Dellingshusenile piisavalt kõnekas ja tähtis, et seda raeprotokollide ja muude dokumentide servadele või teksti vahele ikka ja jälle joonistada. Narride otsest seost protokollide sisuga on raske näha, pigem võib selle võimaluse kõrvale jätta, pealegi, vaid autorile teada olnud, varjatud tagamõtetele on sajandeid hiljem nii ehk teisiti lootusetu jälile saada. Tõenäoliselt jutustavad narrid (nagu õigupoolest ka teised kritseldused) peaaesjalikult mingit muud, Cordt Dellingshuseni jaoks väga isiklikku lugu. Juhuslikud joonistused väljendavad mehe meeleolusid ja meeleseisundit, tema kohati süngeid, pessimistlikke mõtteid, kõrvuti pidurdamatult pöörase fantaasialennu ja pilkava naeruga. 1603. aasta suvel surres oli Dellingshusen kõrges vanuses, jõudmas peagi 80. eluaasta piirile. Nõnda väljendavad nii narrid kui ka teised, umbes kolmekümne aasta jooksul raeprotokollidesse jäetud kritseldused juba vananeva meesterahva mõtteid ja meeleolusid. Kindlasti ei saa jätta arvestamata ajajärku, kuhu need joonistused asetuvad. Ühest küljest käis pikk ja kurnav Liivimaa sõda, aastatel 1571 ja 1577 elas Tallinn üle moskoviitide piiramised. Kuid sõda oli ainult üks hädadest, linna väisas veel mitmel korral katk: 1571, 1577, 1580, 1603, ning 1578, 1602–1603 ka näljahäda. Elu tollases Tallinnas lõi Cordt Dellingshuseni kritseldusharrastusele karmi ning tugeva stressi ja pingega laetud fooni. Iga uus päev võis tuua kannatusi, viletsust ja surma. Ametikohustuste täitmisel puutus Dellingshusen kõige sellega pidevalt kokku, eriti kui koostas surnud linnakodanike majapidamistes varaloendeid, märkides üles iga viimasegi poti ja peekri, nõöbi ja ehteasja, mis lahkunutel elu jooksul kogutud. Maiste asjade ja varanduse tühisuse pidev kogemine kujundas sobiva konteksti narrile, kes muu hulgas sümboliseeris maiste asjade tühisust ja kõige kaduvust (*vanitas*). Eksistentsiaalsete küsimuste üle mõtisklemist, lunastusele ja lunastajale mõtlemist näitavad raeprotokollides leiduvad Dellingshuseni mitmesugused irdsed tekstilised sõnumid: *Jesu Christe; Alleluia; also we alle dem hymmel Ryke; Mors tua, Christe, mihi vita est, victoria regnum: labe mea morior, sanguine vivo tua* jne. Narri seostati nii kuradi kui ka surmaga. Nõnda võis narrikujude poetamine tekstide juurde väljendada kõige

⁹⁵ T. Murner. *Geuchmat*. Basel: Petri, 1519. Pealkiri tähendab „kägu“, mis oli tollal narri sümbol.

⁹⁶ TLA, 230.1.Bt1, fol. 210p.

⁹⁷ H. Hundsbichler. Die „Narren“ – Semiotik und das „wirkliche Leben“, lk. 362.

muu hulgas Dellingshuseni isiklikke kahtlusi ja pessimismi. Kuigi narrikujutiste statistika ei ole kaugeltki lõplik, tõusevad olemasolevate andmete alusel esile aastad 1571–1574 ning 1577–1578, mil Dellingshusenil on olnud rohkem sisemist sundi või muud põhjust raeproto-kollidesse narre joonistada. Need on just raskete katsumuste aastad Tallinna ajaloo.

Narr oli keskajal ja varauusaja algul tähenduselt mitmepalgeline nähtus. Jumalasalgaja kehastusena täitis ta nn. didaktilise sümbolfiguuri ülesannet.⁹⁸ Narrikujutist võib sellest tule-nevalt käsitada kui meeldetuletust ja hoiatust mitte võtta omaks neid töökspidamisi ja väärtusi, mille kandja narr teoloogilises mõttes oli, s. o. ligimesearmastuse puudumist ja eemalolekut Jumalast. Seegi asjaolu võis ajendada Cordt Dellingshusenit narri nii tihti joonistama. Nn. didaktiline narrikujutis pidi aitama meeles hoida kristlase kohustust säilitada inimlikkus ja usk keset kaost, surma ja kannatusi, isegi kui endal tuli pidevalt olla tunnistajaks inimloomuse kõige tumedama külje avaldumisele julmuses, reetlikkuses ning patususes.

Samas sümboliseeris narr õigust vabalt rääkida, sh. valusat tõe, just sel põhjusel ehtisid narrikujud või -maskid mõne Saksa linna raekoda (Eisleben, Wernigerode). Isegi suur reformaator Martin Luther isiklikult nimetab end 1520. aastal ilmunud ja Liivimaalgi tuntud kirjutises „Saksa rahva kristlikule aadlile kristliku seisuse parandamiseks“ ebamugava tõe rääkimise eesmärgil ja õigustuseks õuenarriks: „Vahest olen ma oma Jumalale ja maailmale veel ühe rumaluse (*torheit*) võlgu; nüüd olen aga otsustanud, nii hästi või halvasti kui võimalik, selle ausalt ära maksta ja ka kord õuenarriks (*hoffnar*) saada.“⁹⁹ Nii ei saa ka Dellingshuseni puhul kõrvale heita võimalust narrist kui meeldetuletusest tõe vaba esitamise õigusest ja kohustusest linna asjaajamisel. Pole välistatud, et sel põhjusel leidis Tallinnaski, näiteks raekantseleis mõni narrikujutis.

Narre joonistades on Dellingshusen küllap hoidnud silme ees mingeid eeskujusid, ent vaieldamatult on kritseldustes suur osa tema enda originaalset panust ja loomingut. Narre on ta kujutanud peaaegu eranditult profiilis, vaid mõnel üksikjuhul on näha terve nägu. Kõik Dellingshuseni narrid on ootuspäraselt meesterahvad. Ehkki joonistatud on ainult pea, on narrid ometi hästi äratuntavad, peamiselt erilise peakatte järgi. Dellingshusen on kujutanud narrimütsidel traditsioonilisi tunnusmärke: kuljuseid, eeslikõrvu, kukeharja, ühte või mitut pikka soppi. See osutab tema eeskujude eriaegsusele, kuivõrd narri atribuudid muutusid ajas, uusi elemente lisandus ja vanu kadus. Näiteks peakate, mida saab interpreteerida kui sulgedest valmistatud, on narri atribuudina traditsiooni vanimatesse kihistustesse ulatuv. Ühel juhul võib kritseldust tõlgitseda kui suure turris juuksepeahmakaga narri koos oma tuntuima atribuudi *marotte*'iga, mille Dellingshusen on joonistanud narrile kuklasse. Huvipakkuv on üks n.-ö. kaksikportree, kus, kuklad koos, on kujutatud kahe sopiga mütsis ja groteskse ninaga narri ning ühte munga moodi nägu. Arvestades, et narrid kandsid kohati äraspidist, karikeeritud varianti mungasoengust – näiteks korruga mitut juuksepeärga –, võib ka antud juhul olla tegu hoopis narriga, samas oli narri ja munga sel viisil kokkupanemine samuti kooskõlas tollase mõtteviisi ja suhtumisega. Samas pole võimatu, et vastassuunda vaatavad näod olid Dellingshusenil seotud vanarooma mütoloogiast tuntud jumal Janusega.¹⁰⁰

Dellingshuseni kritselduste juures väärivad tähelepanu narride näoilmed, osal joonistustel on need pigem neutraalsed, ent leidub ka teistsuguseid, kurjust ja pahelisust õhkuvaid narrinägusid. Nende puhul saab vaid imestada, kuidas on autoril õnnestunud panna väikestesse kritseldustesse nii palju iseloomu, selgelt tajutavat negatiivset alatoonit. Keskajal olid narride visuaalsel kujutamisel levinud kindlat tüüpi ilmed, nagu agressiivne, meeletu, ülilõbus, neurootiline; sinna juurde kuulus veel hammaste paljastamine ja keele näitamine.¹⁰¹

⁹⁸ H. Hundbichler. Die Semiotik des „Narren“ im Dienst der religiösen Didaxe, lk. 403, 405.

⁹⁹ Saksa rahva kristlikule aadlile. Tõlkinud A. Burghardt. – Martin Luther. Valitud tööd. Koostanud U. Petti. Tartu: Ilmamaa, 2012, lk. 83. Vt. ka M. Luther. An der christlichen Adel. Wittenberg: Melchior Lotter, 1520.

¹⁰⁰ Näiteks osutab Janusele oma kirjutistes Burkard Waldis, vt. L. Arbusow. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. Leipzig: M. Heinsius Nachfolger, 1921, lk. 659.

¹⁰¹ H. Hundbichler. Die „Narren“ – Semiotik und das „wirkliche Leben“, lk. 361.

Lõbus-naervat narrinägu Dellingshusen üldiselt ei joonista, leidub grimassiks vormunud naeratausega või riikalikkust peegeldavaid nägusid. Narri ja narruse groteskne, süngevõitu või lausa pahaendeline pool näib tema kritseldustes ning ilmselt ka suhtumises kõige rohkem esile tõusvat. Kuid mitte ainult.

N.-ö. narruse puudutust on Dellingshusen tundnud veel teisel moel. See väljendub narri ja narrusega lahutamatu seotud huumori, paroodia ja groteski kohalolekus tema mängleva joonega kritseldustes. Cordt Dellingshuseni joonistustes esinev irvhambalik hoiak ilmutab end lugematutes karikatuursetes, veidralt liialdatud ja moonutatud lõustades, niisamuti näiteks kohaliku mõjuka aadlimehe Otto Vxkulli eesnime esitähest vormitud väikeses narripeas. Õigupoolest teevad need pilavad, karikeerivad kritseldused temast endast (sala)narri, sest kellegi/millegi pilkamine ja naeruvääristav jäljendamine oli just narri pärusmaa, tõsi küll, Dellingshusen tegi seda kõike joonistades ja privaatseks tarbeks.

Kokkuvõte

Tallinna sündik ja raesekretär Conrad Dellingshusen oli silmapaistev ja ere isiksus, kelle jälg Tallinna 16. sajandi teise poole ajaloos on märkimisväärne. Muu hulgas annab sellest tunnistust Tallinna raearhiivis tänapäevani säilinud suur hulk tema käega kirjutatud ja vormistatud asjaajamisdokumente. Sellele ulatuslikule kirjalikule pärandile lisavad põneva ja intrigeeriva nüansi mitmesugused kritseldused ja joonistused. Kritseldamine oli Cordt Dellingshuseni eneseväljenduse üks olulisi viise, oma joonistustega on ta loonud – seda endale ilmselgelt eesmärgiks seadmata – üllatavalt rikka ja eripalgelise maailma, mis alles ootab põhjalikku avastamist.

Dellingshuseni kritselduste hulgast tõuseb ühe põneva motiivina esile narr. Mehe huvi narri vastu sai vaevalt olla juhuslik, tegu oli kahtlemata intrigeeriva, küütleva kujuga, mis tollal märgitses nähtusi väga laiald skaalal, alustades hullumeelsest üle jumalasalga ja ning valusa tõe rääkija kuni lustliku meelelahutajani välja. Narr polnud ainult kirjanduslik või fiktiivne kuju, vaid 16. sajandi Tallinnas oli ta reaalselt kohal ja olemas, kas rahvalikel pidustustel, rändnäitlejate etteastetel, samuti kunstiteostena linnaruumis või koduses miljöö, rääkimata juba trükimeediast, kus ta esines nii sõnas kui pildis, saamata ka mööda minna vaimuhaigetele mõeldud nn. narrikartserist väljaspool linnamüüre. Narrid olid seega ühel või teisel viisil Dellingshusenil igapäevaselt silma all. Nii muutub ka tema huvi narri vastu täiesti loomulikuks ja mõistetavaks.

Sündiku kritseldatud narrid on valdavalt süngeloomelised, isegi pahaendelised, nõnda tõuseb just narri negatiivne pool Dellingshuseni vaates rohkem esile. Samas näitavad muud kritseldused Dellingshusenit ennast kui n.-ö. narripotentsiaaliga isikut. Nimelt ei joonistanud ta mitte ainult narre, vaid ka karikatuurseid, veidralt liialdatud ja moonutatud lõustu. Nende, küll vaid privaatseks tarbeks loodud vaimukate pilapiltide ja karikatuuride põhjal võib väita, et Cordt Dellingshusen tegi joonistades ja paberil seda, mida elukutseline narr saatis korda oma keha- ja sõnaosavusega avalikult publiku ees.

Cordt Dellingshuseni kritseldused tervikuna kujutavad endast erakordset materjali, mida võib võtta kui teejuhti ühe 16. sajandi tallinlase privaatseesse ilma, rändamaks tema meeleolude, tunnete ja kujutelmade veidralt põnevatel maastikel. Kuigi tema joonistuste tõlgendamine on rohkem kui keeruline ning ei pruugi kaugeltki alati olla tulemuslik, annavad need võimaluse pääseda ühele siinmail elanud ja tegutsenud isiksusele nii lähedale, mida ei võimalda mingid muud tollest ajast säilinud allikad.

Artikkel on valminud Eesti Teadusagentuuri projekti PRG1276 „Digitaalne Liivimaa: keskaja Liivimaa digiajalooline analüüs (u. 1200–1550)“ raames. Autor tänab Erki Russowit ja Kristiina Rossi abi eest.